

DIGITALIZACIJA I INTERNET PREZENTACIJA SREDNJOVJEKOVNIH IZVORA

Dragutin Papović

This work describes the beginning of digitalization and internet presentation of archive sources in the world, as well as how this work is done in Montenegro, with special overview of the archive sources related to the medieval history of Montenegro. The author mentions the most important archives and libraries in Montenegro that keep the medieval sources. He explains how much was done so far regarding digitalization of these sources, who did this work and what the Public Archive of Montenegro should do in order to speed up and enhance digitalization and internet presentation of these sources.

Nagli razvoj interneta krajem XX vijeka, uticao je i na novi način organizacije rada arhiva, prezentacije i korišćenja arhivskih izvora. Pokretači ovog procesa su bile Evropska unija i Sjedinjene američke države. Na predlog Savjeta Evrope Ured za službene publikacije Evropske zajednice je sredinom 1993. godine objavio izvještaj „Arhivi u Evropskoj uniji. Izvještaj grupe eksperata o koordinaciji arhiva“.¹ Ovaj izvještaj je nastao kao rezultat rezolucije Savjeta Evrope iz 1993. godine u kojoj je

¹ Helmut Bajer, „Arhivi i Evropska Unija“, u: *Crkveni arhivi i biblioteke*, Centar za njegovanje i prezentaciju dokumentarnog nasljeđa Kotora „Notar“, Kotor, 2004, str. 241.

navedeno da arhivi u budućoj Evropi služe kao neophodan resurs za pisanje istorije Evrope i individualnih nacija, i da služe demokratiji tako što omogućavaju slobodan pristup istraživačima i građanima.² U izvještaju su date preporuke za bolju saradnju između arhivskih službi država članica Evropske Unije, i da se takva saradnja postepeno uspostavi među svim arhivima u Evropi. Među ciljevima ove saradnje je da se uspostavi poslovanje sa elektronskom građom i kompjuterska mreža među arhivima.³

Savjet Evrope je o ovom izvještaju raspravljao 17. juna 1994. godine i naveo da je jedna od najvažnijih mjera u arhivistici čuvanje i skladištenje elektronski zabilježenih podataka, kao i korišćenje različitih tehnologija za podsticanje publikovanja informacija vezanih za arhivsku građu.⁴ Na bazi ovih preporuka, u Briselu je 1996. godine formirana služba za informisanje evropskih arhiva koja se zove „Informativni zbornik o arhivima“ (INSAR), a u Briselu je 1996. i 1999. godine organizovan multidisciplinarni forum „Elektronska građa“.⁵ Savjet Evrope je 2000, 2002. i 2003. godine usvojio preporuke koje se odnose na dostupnost arhivske građe, dostupnost službenih dokumenata i arhiviranje elektronskih dokumenata u pravnom sektoru.⁶

Dok je Evropska unija usvajala prve propise o elektronskoj zaštiti i prezentaciji arhiva, u Sjedinjenim američkim državama je ovaj proces odmakao. U biblioteci Univerziteta Berkli u Kaliforniji grupa istraživača je 1993. godine počela rad na projektovanju arhivskog naučno-informativnog sredstva u elektronskoj

² Isto.

³ Isto, str. 242.

⁴ Isto, str. 243-244.

⁵ Isto, str. 244.

⁶ „Preporuke Savjeta Evrope“, *Arhiv*, časopis Arhiva Srbije i Crne Gore, Beograd, 2005, 1-2, str. 9-19.

formi.⁷ Do početka 1997. godine izrađen je „Kodirani arhivski opis“ (Encoded archival description – EAD), koji je postao standardni format za digitalizovanje arhivske građe. Nekoliko mjeseci nakon pojave ovog standarda, pojavilo se nekoliko internet sajtova na kojima je organizovan pristup arhivskim naučno-informativnim sredstvima u formatu EAD.⁸ Konačna verzija standarda EAD objavljena je na godišnjoj skupštini Društva američkih arhivista u avgustu 1998. godine.⁹ Metodska uputstva za korišćenje EAD objavljena su 1999. godine. Ovo je bio pionirski posao jer je EAD kompatibilan sa internet standardima, odgovara metajezicima za označavanje tekstualnih sadržaja u web-stranicima: XML-u (Extensible Markup Language) i SGML-u (Standard Generalized Markup Language), predstavlja univerzalni format za čuvanje podataka, nezavisan je od hardversko-softverske podrške, ima mogućnost čuvanja tekstualnih opisa sa digitalizovanim kopijama arhivskih dokumenata, omogućava međuarhivsku razmjenu podataka i predstavlja jedan od najperspektivnijih načina za uvođenje automatiziranih tehnologija u sferu arhivskog opisivanja.¹⁰ Državni arhiv Njemačke je 2006. godine prihvatio EAD. Kasnije su se razvili i standarizovani formati EAC (Encoded Archival Context) i METS (Metadata Encoding and Transmission Standard).¹¹

⁷ Stanislav G. Jeremjejev, „Standard za opisivanje arhivske građe, Encoded archival description (EAD)“, *Arhiv*, časopis Arhiva Srbije i Crne Gore, Beograd, 2005, 1-2, str. 32.

⁸ Isto, str. 34.

⁹ Isto, str. 35.

¹⁰ Isto, str. 41-42.

¹¹ Svetlana Adžić, „Međunarodni standardi za digitalne arhive EAD, EAC i METS“, *Pregled NCD*, Beograd, 2007, 10, str. 16.

Digitalizacija i prezentacija arhivske građe na internetu je veoma složen i skupocjen posao. Digitalizacija je prenos (najčešće skeniranje) arhivske građe i podataka o njoj u digitalni oblik.¹² Digitalizacija podrazumijeva i deponovanje skeniranih dokumenata u baze podataka. Ukoliko digitalizacija arhivske građe obuhvata samo skeniranje i deponovanje bez mogućnosti brze pretrage dokumenata onda je to niža digitalizacija, dok viša digitalizacija omogućava brzu pretragu, dostupnost i korišćenje arhivske građe u bazama podataka.¹³ Proces digitalizacije ima nekoliko faza: pripremu, skeniranje, kontrolu kvaliteta, indeksiranje, formiranje rezervnih kopija i obezbjeđivanje stalne dostupnosti digitalnog dokumenta.¹⁴ Priprema građe podrazumijeva: selekciju građe, određivanje budućeg pristupa digitalnom dokumentu, orijentaciono definisanje memorijskih potreba, razvoj plana proizvodnog procesa, obavljanje konzervatorskih radova i određivanje konvencije za dodjelu naziva datotekama.¹⁵ Pored toga, neophodno je stalno ažuriranje hardvera i softvera za ovaj postupak, i zbog toga je neophodna stalna saradnja informatičara i arhivista. Hardver i softver se veoma brzo mijenjaju i zato je neophodno obezbijediti načine pomoću kojih će se osigurati trajna upotrebljivost digitalnih dokumenta.¹⁶ Ovo utiče na troškove projekta digitalizacije. Prebacivanje dokumenta u digitalni format košta oko jedne trećine troškova, dok se dvije trećine troškova odnose na

¹² Slobodanka Cvetković, „Digitalizacija u arhivima u Srbiji – izazovi i zamke“, *Arhiv*, časopis Arhiva Jugoslavije, Beograd, 2010, 1-2, str. 80.

¹³ Isto.

¹⁴ Olivera Porubović-Vidović, „Digitalizacija – izazov današnjice, potreba budućnosti“, *Arhiv*, časopis Arhiva Jugoslavije, Beograd, 2001, 2, str. 51.

¹⁵ Isto, str. 52-54.

¹⁶ Isto, str. 56.

kreiranje metapodataka i omogućavanje pristupa digitalnom dokumentu.¹⁷ Da bi digitalni dokument trajao bar 10 godina, to zahtijeva 4 do 7 puta veće troškove od onih koji su neophodni za stavljanje dokumenta u digitalni format, dok se troškovi migracije digitalnih dokumenata, koja se mora obavljati svakih 3 do 5 godina, kreću od 50% do 100% troškova.¹⁸

Proces digitalizacije dokumenata je prvobitno predviđao njihovo korišćenje samo u okviru određene institucije ili u lokalnoj mreži (LAN – Local Area Network), a potom se prešlo na njihovo publikovanje na internetu.¹⁹ Arhivi su počeli da digitalizuju svoju građu i da je postavljaju na internet sajtove, što je istraživačima omogućilo neuporedivo lakši način korišćenja arhivske građe.

Ipak, proces digitalizacije i internet prezentacije je tek na početku jer je do 2007. godine na svjetskoj mreži bilo svega 1% čitavog arhivskog materijala.²⁰ I u ovome prednjače Sjedinjene američke države. U San Francisku je 1996. godine pokrenut projekat „Internet arhiv“ čiji je cilj bio da se arhivira cjelokupni sadržaj interneta i multimedijalnih izvora u digitalnom formatu.²¹ Do sredine 2007. godine arhivirano je 85 milijardi Web stranica. Univerzitet Fordham iz Njujorka je 1996. godine pokrenuo projekat „Internet History Sourcebooks“, koji se bavi objavljivanjem izvora za antičku, srednjovjekovnu i modernu istoriju na internetu.²² Sajt „Internet history Sourcebooks“ je

¹⁷ Isto, str. 58.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto.

²⁰ Svetlana Adžić, „Međunarodni standardi za digitalne arhive EAD, EAC i METS“, *Pregled NCD*, Beograd, 2007, 10, str. 17.

²¹ Slobodan Mandić, „Prikazi sajtova (WEB adresar) III“, *Godišnjak za društvenu istoriju*, Beograd, 2007, 1-3, str. 165.

²² <http://www.fordham.edu/Halsall/>, (12. 03. 2014.)

nastao zahvaljujući inicijativi Pola Halsala, vizantologa i profesora na Fordham univerzitetu.²³ U okviru sajta nalazi se poseban dio koji se zove „Internet Medieval Sourcebook“ i koji funkcioniše u okviru Centra za srednjovjekovne studije Fordham univerziteta. Sadržaj „Internet Medieval Sourcebook“ ima tri indeksne stranice koje sadrže ogromne baze podataka sa izvorima za srednjovjekovnu istoriju.²⁴ U njima se nalaze raznovrsni izvori, koji se tiču svih oblasti istorije srednjeg vijeka, i to su baze sa najvećim brojem objavljenih istorijskih izvora za srednji vijek na internetu. Prezentacija srednjovjekovnih istorijskih izvora na internetu se proširila, pa je do kraja 2011. godine samo za istoriju Vizantije postojalo sedam internet sajtova sa digitalizovanim izvorima.²⁵

Digitalizacija arhivske građe u Crnoj Gori počela je 1997. godine kada je Istorijski arhiv iz Kotora sa Matematičkim fakultetom iz Beograda počeo izradu CD-ROM-a sa najznačajnijim dokumentima koji se nalaze u ovom arhivu i sa prikazom kulturne baštine Kotora koja je pod zaštitom UNESCO-a.²⁶ CD-ROM je objavljen 1998. godine i na njemu se nalaze: Statut grada Kotora (*Statuta et Leges civitas Cathari*), Sudsko-notarska knjiga I (1326-1335), 177 najinteresantnijih dokumenta iz Istorijskog arhiva u Kotoru, popis fondova i zbirki Istorijskog arhiva Kotor, pregled ostalih važnih arhiva i biblioteka na teritoriji Opštine Kotor i pregled kulturno-istorijskih spomenika na

²³ Slobodan Mandić, „Prikazi sajtova (WEB adresar) XII“, *Godišnjak za društvenu istoriju*, Beograd, 2011, 2, str. 101.

²⁴ <http://www.fordham.edu/Halsall/sbook.asp>, (12. 03. 2014.)

²⁵ Slobodan Mandić, „Prikazi sajtova (WEB adresar) XII“, *Godišnjak za društvenu istoriju*, Beograd, 2011, 2, str. 101-106.

²⁶ Snežana Pejović, „Arhivi i Web tehnologija. Nezaobilazni imeprativ modernog doba“, *Atlanti*, Trieste 2010, Vol. 20, page 309.

teritoriji Opštine Kotor.²⁷ Većina izabranih dokumenata potiče iz srednjeg vijeka. Ubrzo je izvod iz sadržaj CD-ROM-a objavljen na Internet stranici Istorijskog arhiva Kotor, i to je bila prva internet prezentacija arhivske građe u Crnoj Gori.²⁸ Ova verzija CD-ROM-a je zauzimala 415 MB i urađena je na engleskom jeziku jer je bila dio programa SR Jugoslavije na *Svjetskoj izložbi EXPO'98* u Lisabonu.²⁹ Iako je bilo planirano, nije urađeno drugo i kvalitetnije izdanje ovog CD-ROM-a, a ni internet stranica Istorijskog arhiva Kotor nije ažurirana, tako da se ovaj početni projekat digitalizacije i internet prezentacije srednjovjekovne arhivske građe završio sa polovičnim uspjehom.³⁰

To je bilo značajno iskustvo za naredne poduhvate, pa je 2001. godine predstavljena prva internet stranica Državnog arhiva Crne Gore na adresi: <http://www.dacg.cg.yu>. Stranica je urađena u okviru informacionog sistema (ARHIS) kojeg je za potrebe Državnog arhiva uradio Prirodno-matematički fakultet iz Podgorice.³¹ Na ovoj stranici je bilo prikazano nekoliko najznačajnijih dokumenata iz arhivskih odsjeka Državnog arhiva Crne Gore u: Herceg Novom, Kotoru i Cetinju. No, ovaj projekat se nije uspješno završio, jer se nije nastavilo sa ulaganjem u razvoj informacionog sistema, nije nabavljena neophodna oprema, nijesu obučavani kadrovi, pa čak nije ažurirana ni internet stranica.³² Povodom obilježavanja 60 godina od osnivanja, 2011.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto, page 310.

²⁹ Stevan Kordić, „Digitalizacija kulturnog nasljeđa Kotora“, *Pregled NCD*, Beograd, 2002, 1, str. 64.

³⁰ Snežana Pejović, „Arhivi i Web tehnologija. Nezaobilazni imeprativ modernog doba“, *Atlanti*, Trieste 2010, Vol. 20, page 314.

³¹ Isto.

³² Isto, page 316.

godine urađena je nova internet stranica Državnog arhiva Crne Gore (<http://www.dacg.me>), na kojoj se nalazi popis arhivskih fondova i zbirki, ali nema digitalizovanih dokumenata.

Arhivi u Kotoru imaju prioritet u digitalizaciji i internet prezentaciji srednjovjekovnih izvora jer se, pored Istorijskog arhiva u Kotoru koji čuva najvredniju građu za istoriju srednjeg vijeka, u Kotoru nalazi najveći broj arhiva i biblioteka koji čuvaju srednjovjekovne istorijske izvore. Tako se na području Boke Kotorske nalazi 16 od 20 crkvenih arhiva i biblioteka u Crnoj Gori.³³ U Franjevačkoj biblioteci manastira svete Klare u Kotoru nalazi se arhivska zbirka crkvene biblioteke koja se zove „Miscellanea“ u kojoj se čuvaju djelovi rukopisa iz X i XI vijeka.³⁴ Ovi rukopisi su pisani beneventanom, a pored njih u ovoj biblioteci nalazi se nekoliko fragmentarnih rukopisa iz XII vijeka koji su pisani karolinom. Ovo su najstariji sačuvani srednjovjekovni arhivski izvori koji se nalaze u Crnoj Gori. U Biskupskom arhivu u Kotoru nalazi se Statut Bratovštine svetog Križa – bičevalaca (*Confraternitas Sanctae Crucis – batentium*) iz 1298. godine, odnosno u prepisu koji je nastao u XV vijeku.³⁵ U Biskupskom arhivu u Kotoru nalazi se fond Biskupska kurija (*Curia episcopalis*), čiji prvi svezak potiče iz 1434. godine.³⁶

I pored ovih činjenica o državnim i privatnim arhivima i bibliotekama u Kotoru, država nije pokrenula projekat digitalizacije arhivske građe, tako da se u Crnoj Gori prezentacija izvora za srednji vijek na internetu odvijala van javnih arhiva. S obzirom

³³ Jelena Antović, „Fondovi i zbirke crkvenih arhiva i biblioteka u Crnoj Gori“, u: *Crkveni arhivi i biblioteke*, Centar za njegovanje i prezentaciju dokumentarnog nasljeđa Kotora „Notar“, Kotor, 2004, str. 287.

³⁴ Isto, str. 288.

³⁵ Isto.

³⁶ Isto.

na to da su stekli iskustvo u prvom projektu digitalizacije i web prezentacije arhivske građe, arhivisti Istorijskog arhiva u Kotoru su, na inicijativu Snežane Pejović, 1999. godine formirali nevladinu organizaciju „Centar za njegovanje i prezentaciju dokumentarnog nasljeđa Kotora“ – „Notar“.³⁷ Cilj centra „Notar“ je da pisani izvori i ranoštampani materijali, koji se nalaze u javnim i privatnim arhivima i bibliotekama, budu stručno vrednovani, a to se posebno odnosi na dokumentarno nasljeđe Kotora koje je od 1979. godine pod zaštitom UNESCO-a. Rad Centra je vezan za, prije svega, srednjovjekovne izvore. Centar je definisao šest pravaca djelovanja, a jedan od njih je: „organizacija kompjuterskih kurseva za osposobljavanje za elementarnu i naprednu obradu teksta, skeniranje dokumenata, digitalnu fotografiju, obradu slike, projektovanje i upravljanje bazama podataka, korišćenje interneta, kao i za ostale računarske discipline neophodne u radu sa dokumentarnim nasljeđem.“³⁸ Centar „Notar“, u okviru stručno-naučne djelatnosti, podstiče digitalnu obradu i zaštitu srednjovjekovnih izvora, a u okviru izdavačke djelatnosti ciljevi Centra su: izrada Biltena centra u internet verziji, izrada internet prezentacije Centra na kojoj bi svaki član Centra mogao da ponudi svoj katalog-vodič najznačajnijih istorijskih izvora, izrada CD-ROM-ova sa predstavljanjem tematskih cjelina istorijskih izvora i, uopšte, internet prezentacija dokumentarnog nasljeđa Kotora. Centar je planirao i raznovrsnu međunarodnu saradnju sa sličnim institucijama. Planirano je povezivanje sa arhivima u Bariju, Vaneciji i Rimu, koji imaju kvalitetne škole iz paleografije i diplomatike, bez kojih je nezamisliva prezentacija istorijskih izvora iz srednjeg vijeka. Poseban cilj centra „Notar“ je povezivanje sa Međunarodnim

³⁷ <http://www.cdknotar.org/me/>, (13. 03. 2014.)

³⁸ <http://www.cdknotar.org/me/o-notaru/program>, (13. 03. 2014.)

informacionim centrom za izvore o istoriji Balkana i Mediterana u Sofiji (CIBAL - International Information Centre for Sources on the History of the Balkans and Mediterrenian), i učlanjenje Centra „Notar“ u Međunarodno arhivsko vijeće (ICA – International Council on Archives).

Centar je pokrenuo dva projekta: „Digitalizacija rukopisnih i ranoštampanih fragmenata iz biblioteke franjevačkog manastira Sv. Klare u Kotoru“ i „Centralni katalog pomorstva Crne Gore“ (CKPCG). Digitalizacija rukopisnih i ranoštampanih fragmenata iz franjevačke biblioteke predviđa da se digitalizuje oko 200 fragmenata liturgijskih knjiga ili pojedinačnih dokumenata (papskih bula, povelja, notarskih isprava, turskih fermana i književnih tekstova), koji su nastali između XI i XVIII vijeka, a među njima ima srednjovjekovnih dokumenata napisanih različitim oblicima latinskog pisma na pergameni ili papiru.³⁹ Jedan od ciljeva ovoga projekta je da se pripremi internet prezentacija zbirke dokumenata kako bi bila dostupna istraživačima (istoričarima). Ovaj projekat je multidisciplinarnan jer uključuje stručnjake iz arhivistike, paleografije, diplomatike, istorijske nauke, informatike, istorije umjetnosti, književnosti, bibliotekarstva i lingvistike. U ovoj zbirci arhivskih dokumenata nalazi se značajan broj važnih istorijskih izvora, a jedan od njih je fragment kodeksa o životu sv. Franje Asiškog, koji potiče s kraja XIII i početka XIV vijeka. Prezentacija ovih istorijskih izvora za srednji vijek na internetu predviđena je u dvije cjeline. U prvoj cjelini predstaviće se oko 20 dokumenata sa detaljnim opisom. U drugoj cjelini biće naučno-informativna obrada dokumenata u obliku kratkog sadržaja i opisa pojedinačnih dokumenata. U međuvremenu se radi na izboru softvera, formata podataka i načina zaštite.

³⁹<http://www.cdknotar.org/me/projekti/digitalizacija-rukopisnih-i-ranoštampanih-fragmenata-iz-biblioteke-franjevackog-samostana-sv-klare-u-kotoru>, (13. 03. 2014.)

Prezentacija projekta „Centralni katalog pomorstva Crne Gore“ (CKPCG) je organizovana 23. decembra 2003. godine u Pomorskoj biblioteci u Dobroti, a o projektu su govorili: dr Marija Radulović, dekanica Fakulteta za pomorstvo u Kotoru, Snežana Pejović, arhivista u Istorijском arhivu Kotor i predsjednica „Notara“, Ruža Danilović, koordinatorka projekta i upravnica Pomorske biblioteke i mr Sanja Bauk, asistent na Fakultetu za pomorstvo u Kotoru.⁴⁰ CKPCG je prvi virtuelni katalog u Crnoj Gori i smješten je u Pomorskoj biblioteci Fakulteta za pomorstvo u Kotoru, a učesnici ovog projekta su i Fakultet za pomorstvo u Kotoru, Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Univerzitetska biblioteka Crne Gore i Udruženje bibliotekara Crne Gore.

CKPCG je elektronska baza podataka koja će, uglavnom, obuhvatiti arhivske i bibliotečke podatke o pomorstvu u Crnoj Gori od najstarijih pisanih dokumenata do najnovijih službenih materijala i publikacija, koji se nalaze u svim tipovima biblioteka i arhiva na području Crne Gore, kao i u pomorskim preduzećima, ustanovama, institucijama, agencijama, udruženjima i državnim organima.⁴¹ CKPCG je u potpunosti savremeni bibliotečki-informacioni sistem, a podržan je Majkrosoftovim Aksesom (*MS Access*) koji omogućava veoma napredno pretraživanje. U okviru njega je predviđena izrada dva modula (modul **Arhivska građa** i modul **Bibliotečka građa**) sa odgovarajućim podmodulima u kojima će

⁴⁰ Snežana Pejović, Sanja Bauk, Ruža Danilović, „Arhivska i bibliotečka građa u zajedničkoj bazi podataka na primjeru projekta „Centralni katalog pomorstva Crne Gore“, *Tehnički in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Maribor, 2005, 4, str. 513.

⁴¹ Ruža Danilović, „Centralni katalog pomorstva Crne Gore u Pomorskoj biblioteci“, *Zbornik fakulteta za pomorstvo u Kotoru*, godina XIX, broj 20, 2003, str. 477.

se nalaziti: arhivski fondovi, arhivske zbirke, registraturski materijal, monografije, serijske publikacije i radovi u serijskim publikacijama. Predviđeno je da u okviru završne faze CKPCG bude realizovan i „Digitalizovani centralni katalog pomorstva Crne Gore“ u kojem će se naći najstariji dokumenti vezani za istoriju crnogorskog pomorstva, i da elektronska baza podataka CKPCG bude dostupna istraživačima putem interneta. CKPCG je 2009. godine prezentiran na posebnoj internet stranici, i omogućeno je pretraživanje arhivske, bibliotečke i muzejske građe iz oblasti pomorstva Crne Gore.⁴² Istraživači su dobili mogućnost da dobiju podatke o arhivskim fondovima i pojedinačnim dokumentima, kao i da pretragom ključih riječi uđu u traženi fond ili dokument. No, zbog nedostatka novca „Notar“ nije bio u mogućnosti da ažurira ovu internet stranicu tako da ona više nije dostupna.

Ovi projekti su pokrenuti zahvaljujući inicijativi NVO „Notar“ iz Kotora, dok su Vlada i Državni arhiv Crne Gore uglavnom stajali po strani. Vlada Crne Gore je u ovom periodu usvojila dvije strategije razvoja informacionog društva. Prva se odnosila na period 2003-2007, a druga na period 2009-2013. godine. Ni u jednoj nijesu prepoznati značaj arhiva i arhivistike, ali je predviđeno da se digitalizuje kulturno i istorijsko nasljeđe koje se čuva u bibliotekama.⁴³ Arhivisti pozivaju da se Državni arhiv Crne Gore uključi u ove i buduće strategije kako bi se realizovali projekti: stalna zaštita elektronske arhivske građe, kontrola elektronskih zapisa u nastajanju i digitalizacija arhivskog kulturnog nasljeđa.⁴⁴

Crna Gora je u digitalizaciji i internet prezentaciji srednjovjekovnih izvora tek na početku. Državni arhiv Crne Gore je

⁴² Snežana Pejović, „Arhivi i Web tehnologija. Nezaobilazni imeprativ modernog doba“, *Atlanti, Trieste* 2010, Vol. 20, page 318.

⁴³ Isto, page 307.

⁴⁴ Isto, page. 308.

2009. godine u dvije knjige objavio „Statut grada Kotora“. U prvoj knjizi se nalazi fototipski original Statuta, a u drugoj knjizi prevod Statuta sa latinskog i naučni aparat: Predgovor, Uvod – o Statutu grada Kotora, Tumač ključnih pojmova, Ortografska načelima kod prevoda Statuta, prevod Uvoda na italijanski i engleski jezik i Indeks. Uz ovo izdanje je objavljen i CD-ROM na kojem se nalaze PDF fajlovi: „Fototipsko izdanje originala 1616. godine, knjiga I“, „Prevod originala iz 1616. godine sa naučnim aparatom, knjiga II“ i „Prepis originala Statuta grada Kotora iz 1616. godine, knjiga III“. Tako je Statut grada Kotora, kao jedan od najvrednijih srednjovjekovnih istorijskih izvora digitalizovan, ali nema internet prezentaciju, tako da je to posao kojim će se Državni arhiv baviti u narednom periodu.

Na konkurs italijanske regije Veneto Centar „Notar“ je 2009. godine, u saradnji sa zajednicom Italijana Crne Gore, prijavio projekat spašavanja i zaštite arhivske građe Istorijskog arhiva u Kotoru.⁴⁵ Planirana je digitalizacija, softverska obrada i internet prezentacija 40 fascikli upravno-političkih spisa (akata vanrednog providura) iz perioda vladavine Mletačke republike nad Kotorom (1420-1797. godine). Realizacija projekta je počela 2011. godine. Uspostavljena je saradnja sa proizvođačima softvera koji koriste svi istorijski i crkveni arhivi u Italiji. Arhivista Istorijskog arhiva Kotor i predsjednica „Notara“ Snežana Pejović je 2011. godine prevela na crnogorski jezik Hiperborein softver Arijana 3 i početkom 2012. godine počela je digitalizacija najznačajnijih fondova Istorijskog arhiva u Kotoru. Izrađena je internet stranica Istorijskog arhiva Kotor (<http://arhivkotor.hdue.it/AriannaWeb/main.htm#archivio>) na crnogorskom i italijanskom jeziku. Na stranici postoje tri

⁴⁵ <http://www.vijesti.me/kultura/kotor-bлаго-istorijskog-arhiva-bice-inter-netu-clanak-56585>, (15. 03. 2014.)

modula: Archivio, Indici i Ricerche. U okviru modula Archivio nalazi se folder Upravno-politički spisi vanrednih providura Mletačke preblike (UPM). Ovaj fond ima 208 fascikli (226 kutija, 228 arhivskih jedinica, 39,8 dužnih metara građe i oko 127.000 listova).⁴⁶ U okviru UPM-a postoje 4 manja foldera: Opšti poslovi (1684-1797) – 120 fascikli; Prepiska sa bailom, magistratima, prelatima, generalnim konzulima, tuskim vlastima i sl. (1718-1797) – 47 fascikli; Građanske parnice i krivični predmeti (1684-1797) – 29 fascikli; Zdravstvo, ratovi privilegije (XV-XVIII vijek) – 14 fascikli. U okviru foldera Zdravstvo, ratovi privilegije (XV-XVIII vijek) nalazi se fascikla 203 u kojoj se nalaze spisi o privilegijama, prihodima i sl, ukinutih staleških organizacija plemića, građana i pučana u Kotoru, a koji obuhvataju i istorijske izvore iz XV vijeka.

Dosada je digitalizovana 21 fascikla i prezentirano je 28.870 digitalizovanih slika-dokumenata. Za pristup digitalizovanim dokumentima neophodni su korisničko ime i lozinka. Na sajtu je dat kratak pregled Mletačke vlasti u Boki Kotorskoj, Budvi i Paštrovićima, a zatim detaljan opis ovog fonda. Ovaj projekt je danas najozbiljniji u pogledu digitalizacije i internet prezentacije arhivske građe u Crnoj Gori.

Digitalizacija i internet prezentacija arhivskih izvora, a među njima i srednjovjekovnih, u Crnoj Gori drastično kasni u odnosu na Evropu i susjede. Među prioritetnim zadacima Evropske Unije su digitalizacija arhivskih i bibliotečkih fondova i standardizacija arhivske i bibliotečke djelatnosti, kako bi se očuvala evropska baština i olakšalo njeno korišćenje.⁴⁷ U Srbiji je 2002.

⁴⁶ http://arhivkotor.hdue.it/AriannaWeb/main.htm#474_archivio, (17. 03. 2014.y)

⁴⁷ Svetlana Adžić, „Međunarodni standardi za digitalne arhive EAD, EAC i METS“, *Pregled NCD*, Beograd, 2007, 10, str. 17.

godine formiran Nacionalni centar za digitalizaciju (NCD) čiji je glavni cilj da se stvori konzorcijum vodećih kulturnih i istraživačkih institucija uključenih u digitalizaciju nasljeđa.⁴⁸ Konzorcijum čine: Matematički institut SANU, Matematički fakultet Beograd, Narodna biblioteka Srbije, Narodni muzej iz Beograda, Arheološki institut, Arhiv Srbije, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture-Beograd i Jugoslovenska kinoteka. Zadatak konzorcijuma je, između ostalog, usaglašavanje strategije i prioriteta digitalizacije uz praćenje svjetskih standarda u digitalizaciji kulturnog nasljeđa. Pokrenut je i časopis „Pregled NCD“. Vlada Republike Hrvatske je 2006. godine usvojila „Nacionalni program digitalizacije arhivske, knjižnične i muzejske građe“, a među ciljevima su stvaranje Digitalnog arhiva i internet portala „Hrvatska kulturna baština“. Projektom rukovodi Ministarstvo kulture Republike Hrvatske.

S obzirom na bogatu arhivsku građu Crne Gore iz perioda srednjeg vijeka, i potrebe da se ona zaštiti, pred državnim organima Crne Gore stoji obaveza digitalizacije i internet prezentacije ove arhivske građe. Ovo je neophodno jer je ova arhivska građa, s obzirom na starost, najugroženija. Ovim poslom bi, kao što se to radi u svijetu i u susjedstvu, trebalo da rukovode Ministarstvo kulture, Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije, Univerzitet Crne Gore, Državni arhiv Crne Gore i kulturne ustanove. Neophodna je izrada strategije, obuka kadrova, izbor kvalitetnog softvera i hardvera, i konstantno ulaganje kako bi se digitalizacija i internet prezentacija arhivske građe odvijala u skladu sa najvišim standardima. U tom smislu, bilo bi očekivano da se u digitalizaciji primijeni EAD format, jer se on koristi u najrazvijenijim zemljama i jer bi se tako omogućio pristup najznačajnijim bazama i omogućio transfer

⁴⁸ <http://www.ncd.org.rs/>, (25. 03. 2014.)

digitalizovanih dokumenata. Za pohvalu je to što je NVO Centar „Notar“ napravio pionirske korake u digitalizaciji srednjovjekovne arhivske građe, ali je nedopustivo da se to odvija van Državnog arhiva Crne Gore. Značaj srednjovjekovne arhivske građe za istoriju i kulturu Crne Gore je ogroman, i njome bi trebalo da se bavi isključivo Državni arhiv, a odlaganje njene digitalizacije je nemaran odnos odgovornih prema značajnom nasljeđu.